

Csepeli György

Nemzeti és kisebbségi előítéletek

A cím mindössze három szó, ám e szavak mögött szinte ott az emberiség egész történelme, óceányi kiontott vér, hatalmas szenvedéstömeg, kín, s legvégül egy hatalmas talány: miért a sok áldozat?

A következőkben megpróbálom a cím szavait sorban értelmezni, jelentésüket a ma kontextusában fölfejteni. Sajnálattal állapítom meg, hogy a „ma” szó használata időszerűtlen, hiszen szó sincs az idő normális múlásáról, melynek során a tegnap megelőzi a mát, hogy az átadja helyét a holnapnak. Kelet-Európában kizökkent az idő, s korántsem csak egy drámai pillanatra, hogy legyen hős, akit sorsa arra kárhoztat, hogy helyére tolhassa. Ebben a régióban a holnap szüntelen elvétel, s a tegnap, valamint az időtlenné aggott ma váltja egymást. Most mintha felfeslene a szomorú meghatározottság, s mintha reményünk lenne arra, hogy végre egyszer a holnapi nappal ébredünk.

Ahhoz azonban, hogy így legyen, tudnunk is kell, hogy honnan, milyen álmokból merülve ébredünk, s tudnunk kell, hogy mit akarunk magunkkal kezdeni. Kik voltunk? Kik vagyunk? Kik leszünk? – röviden erről szól ez az elmélkedés.

A cím három szavának – „nemzeti”, „kisebbségi” és „előítéletek” – közös előfeltevése egy igen ősi társadalmi helyzet, ahol emberek csoportosulnak különböző alakzatokban, s ezzel egyidejűleg sajátos módon vesznek egymásról tudomást, megkülönböztetve nemzeti többséget és kisebbséget, illetve más szempontok szerinti csoportokat. Az előfeltevés tartalmazza továbbá, hogy e csoportok tagjai önmagukat is ide vagy oda sodorják, miközben őket saját csoportjuk tagja, illetve a többi csoport tagjai ugyancsak ide vagy oda sorolják, s e besorolások folytán azonoságélmény, többszörös azonosságtudat, vagy éppen identitásdeficitjöhözhet létre.

A cím három szava közül az „előítélet” a legfontosabb, hiszen e szó nyomán juthatunk arra a következtetésre, hogy az ember társadalmi létmódja kikerülhetetlenül csoportosulásokhoz vezet, majd ennek következményeként e csoportok tagjai önmagukat és a többi csoport tagjait megismerni akarván, szükségképpen leegyszerűsítő, kényelmes, gondolatilag igénytelen, ám érzelmileg világos orientáló sémákat hoznak létre és örökítenek tovább.

„Az ember meghatározatlan állat.” Nietzsche eme igen mélyértelmű kijelentését problémánkra alkalmazva azt mondhatjuk, hogy az ember társadalomban való létezése meghatározási kísérletek szakadatlan sorának tekinthető. A meghatározási kényszernek sok dimenziója van, mindegyik a gyakorlat, irányuljon az akár a természeti valóságra, akár a másakra, hogy utólag az által és abból társadalmi valóság támadjon. Ennek létrehozása döntőnek tűnik, hiszen nélküle a természeti valóságra irányított figyelem nem haladja meg a robinsoni kereteket. A társadalmi valóság létrehozásának alapvető eleme pedig a cselekvő azonosságtudatnak személyes és személytelen összetevőkkel rendelkező kerete. E keret legősibb változata a „mi” és az „ők” kettőssége, ami által a társadalmilag megszer-

kesztett valóság elkülönül egy ismerős, baráti, biztonságos és egy ismeretlen, idegen (ha nem éppen ellenséges) és bizonytalanságokkal teli félre.

A meghatározás tudati eszköze a *kategória*, mely lehetővé teszi annak megállapítását, hogy ki esik annak hatálya alá, s ki nem. Kategória számtalan lehet, hiszen az emberi állapot lényege éppen a kategóriátlanság, vagy pontosabban fogalmazva: a kategorizálhatóság. A potenciális kategóriákból azok kerülnek alkalmazásra a csoportközi viszonyban, amelyeknek az egyes csoportok létezése szempontjából szerepük van. Sajnos, ez is meglehetősen homályos, mivel korántsem csak aktuális szempontokról van szó. Korábbi megfontolások is továbbélhetnek, sokszor látszólag már elhaltak újra feltámadnak, mint azt például napjainkban is tapasztalhatjuk. Következésképpen az emberek csoportosításához társadalomlélektanilag szükséges kategóriák nagyon széles készlete egyaránt származhat az ember fizikai leírásának szempontjaiból, mint például bőrszín, szemszín, hajszín, arcforma, magasság, testsúly, valamint lelki, mentalitásra vonatkozó jegyekből, mint temperamentum, beszédgyakoriság, cselekvési készenlét és cselekvési minta, interakciós szokások stb. Még bonyolultabbak, s az előzőkkel összefüggésben jelentkeznek az olyan kategóriák, amelyek a lét újratermelésében, gazdasági mozzanatokban gyökereznek, vagy a politikai, kulturális, ideológiai, vallási, jogi, szexuális viszonyok alapján mutatkoznak meg.

Bárhonnan is származzék a kategória, akkor válik csoportképző szemponttá, ha alkalmazói hisznek abban, hogy az alkalmazás, azaz vonatkoztatás során nagy valószínűséggel mindenki besorolható a kategória hatálya alá, akit odatartozónak érzélelnék. A csapda abban rejlik, hogy bizonyos esetekben a hit, miszerint valaki a kategória hatálya alá tartozik, megelőzi az alapos vizsgálódást, s ilyenkor az alkalmazás állítja elő a voltaképpeni hovatarozást. Normális esetekben a kategorizálás alkufolyamat kell hogy legyen, akire alkalmazzuk, annak magára nézve is hasonló meghatározást kellene elismernie, mint önbesorolásának alapját.

Előítéletelességről két esetben van szó. Az egyikben a csoportba „osztás” művelete állítja elő a betagozódást, függetlenül a személy önmeghatározásának módjától. Végeztem például egy vizsgálatot általános iskolából kiesett békési tanulók körében. Kiderült, hogy harminckét százalékuk a kérdezőbiztosok megítélése szerint cigány volt. A felmérést végzők a többségi, nem cigány társadalom tagjai voltak, s megítélésükben egyszerűen a többségi társadalom által kidolgozott és alkalmazásra javallott „cigány” csoportképző kategóriát használták. Az ily módon kategorizáltak jelentős része (negyvenhat százalék) önmagát ugyanakkor magyarként határozta meg. Csak következtetni lehet arra, hogy a kategorizációs ütközés milyen káros következményekkel járhat, s milyen konfliktusokat eredményezhet a személyben magában, valamint viszonyaiban a magukat cigányként, illetve magyarként meghatározók-

hoz, akiket nem gyötör eredetük különbözősége okán bizonytalanság. Hasonló konfliktus fordul elő az asszimiláció minden olyan esetében, amikor a beilleszkedni akaró csoport szándéka megtörik a befogadás előtt elzárkózók ellenállásán. A mai magyarországi antiszemitizmusnak is itt látom az igazi okát. A „magyar” önbesorolás megtörik a mások általi „nem magyar” meghatározás falanxán (Csepeli György, 1990).

Az előítéletesség másik esete – amely természetesen átfedi az előzőt – az egyik csoport által a másikra alkalmazott kategorizáció mindkettejük egyetértésén alapul, ám a másik csoport mégis sérelmezi azt. Ennek az oka, hogy a kategóriák, melyeket szokásszerűen alkalmazunk önmagunk és embertársaink besorolására, nem feltétlenül nominális jellegűek, hanem értékelő mozzanatokot tartalmaznak (Allport, 1977). Ezáltal a meghatározás az alacsonyabbrendűség és felsőbbrendűség között húzódó skála fokozataival telítődik, s a besorolás egyben a csökkentértékűség, illetve az értékfokozás elemeivel dúsul. A következmény logikailag teljesen megközelíthetetlen megkülönböztetés, mely áthatja a csoportközi tér cselekményeit, eseményeit. Az előítéletesség így módon az enyhe idegenkedéstől a megsemmisítésig terjedő kegyetlen és embertelen skála fokozatai mentén terjedő magatartások és cselekvések mozgatórugójává válik.

Bármelyik változatról legyen szó, az előítéletesség sajátos tudást hoz létre, melynek előfeltevése az individualitás tagadása, az emberi állapot nyitott és meghatározatlan voltának elutasítása, pesszimista és manicheus világkép fenntartása, melyből szükségszerűen következik a pozitív, etnocentrikus előítéletesség is. Ilyenkor a saját csoport magasztosul fel, melynek jegyében megindul az önpurgálás és annak mérlegelése, hogy ki az „igazán”, „mélyen” csoportbeli, s ki a „befurakodott”, „híg” vagy felszínesen beilleszkedett. A végeredmény a megdermedt lélek örök rettegése attól, hogy a kirekesztő szenvedély a csoporttal maximálisan azonosulót is utoléri. A szorongó, didergő, bizonytalankodó személyiség patológikus tünetei azonban kibeszélhetetlenek, terápia számára megközelíthetetlenek, mert az előítéletes személynek nincs betegségtudata. Nem is lehet, hiszen ahhoz önmagát nem x vagy y csoport tagjaként kellene meghatározni, hanem individuumbként kellene önmagához közelítenie, akinek a csoportazonosulás legfeljebb transzcendencia-pótlék – vagy lehetséges menedék individuális léthelyzete kiszolgáltatottságaiból – de semmiképpen sem a „ki vagyok én?” kérdésre adott válasz ultima ratio-ja. Ebben az esetben az a közösség beteg, amely tömegesen termeli ki és konformizálja az előítéletes tagok sokaságát. A betegség természetesen metafora, valójában – mint arra Bibó István nagyszerűen rámutatott – társadalomfejlődési és társadalomszerveződési zavarról van szó, melyet szívós társadalompedagógiai munkával, ép demokratikus és gazdasági viszonyok között, ha véglegesen megoldani nem is, de kezelni mindenképpen kell és lehet (Bibó, 1948).

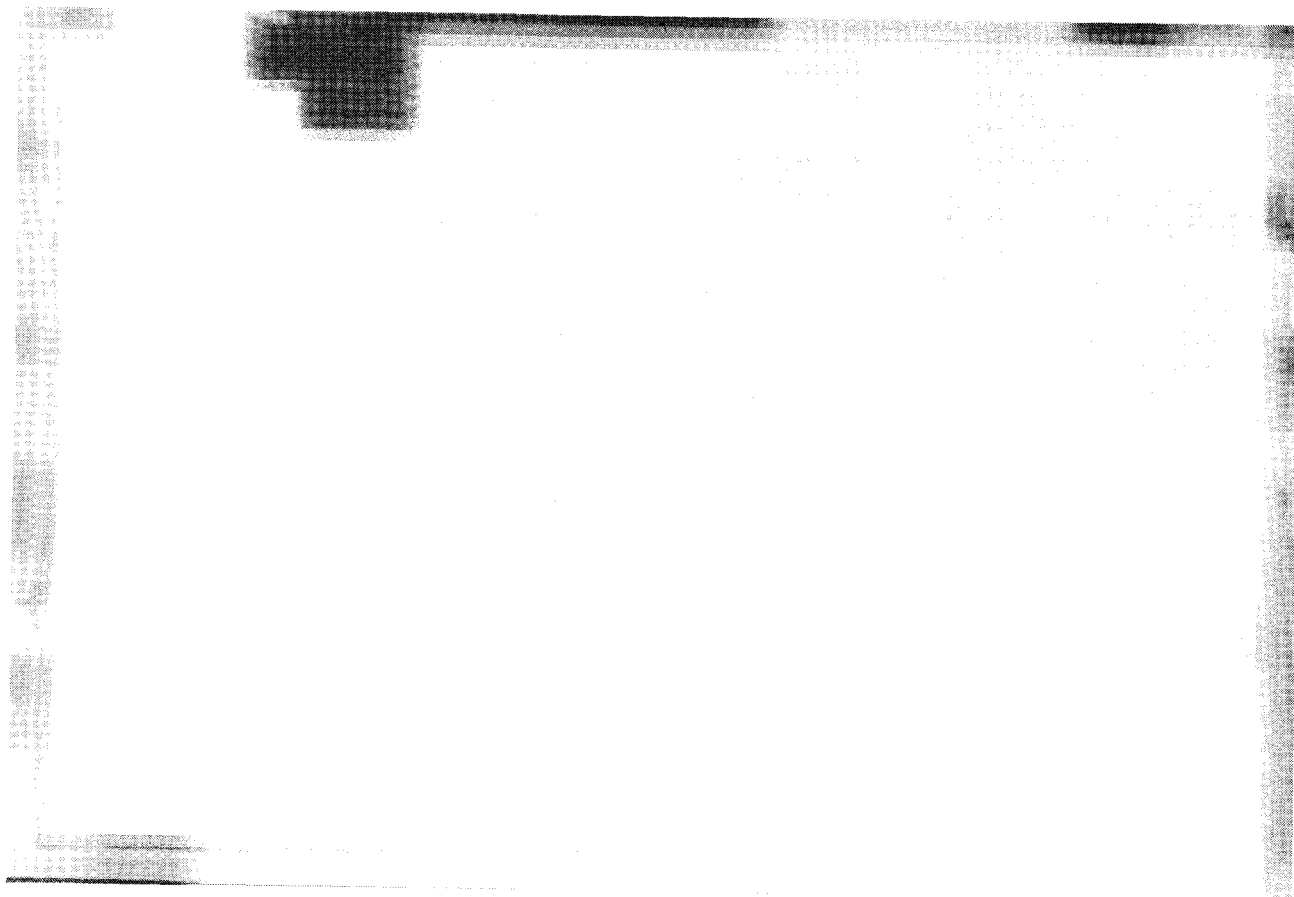
Eljött az ideje annak, hogy rátérjünk a cím másik szavára, a „nemzeti”-re, hisz modern viszonyok között a „nemzeti” név vált azzá a kategóriává, melyhez a legtöbb előítéletesség tapadt. Ennek egyik oka kétségtől az, hogy a nemzet mint közösség – különösen itt, Közép- és Kelet-Európában – olyan konnotációk felkeltésére alkalmas, amelyek szerint a nemzet valamiképpen ősi, a történelem

homályába vesző, természetesnek tekinthető alakzata a társadalmi együttélésnek. A nemzet eme státusza csak a nemi, nemzedéki, rokonsági csoportokhoz hasonlítható. Aki viszont annak természetes, történelmi kifejezésre nem szoruló állapotában hisz, annak fölösleges kifejtetni, hogy valójában igencsak mesterséges, társadalmilag megalkotott kategóriáról van szó, melynek bizonyos esetekben vannak természetes közösségeikig nyúló gyökerei. Ezek a gyökerek azonban csak ideologikus rekonstrukció és megfelelő indoktrináció által, tehát másodlagosan, kommunikációs úton juthatnak szerephez. S amilyen arányban bukkannak felszínre s válnak ható tényezőkké, olyan arányban gyanakodhatunk a Bibó által megállapított társadalmi és közösségfejlesztési zavarokra.

A másik ok – ami miatt a „nemzet” kiváltképp alkalmas az előítéletes tudás kiváltására és működtetésére – azaz, hogy ha egyszer létrejött, akkor már korántsem csupán ideologikus keretként van jelen az emberek életében. Musil szellemesen utal rá, hogy a nemzeti érzés és tudat nem a hadiszállítók találmánya, jóllehet az is igaz, hogy a hadiszállítók számára a nemzeti társadalom mint politikai keret és mint az ideologikus azonosulás forgalmazója, remek táptalaj, remek üzletszerző alkalom.

Itt merül föl az a követelmény, hogy a nemzetet modern politikai kategóriaként kell látnunk és értelmeznünk, máskülönben istenítsük bár, vagy jámborul tagadjuk, mindenképpen az előítéletességnek, az egyes nemzeteket előítéletesen megkülönböztető gondolkodásnak és viszonyulásnak leszünk az áldozatai. A probléma éppen abban van, hogy azok a nemzetek, amelyek önnön politikai létükkel és identitásukkal – többnyire történelmi okok folytán – nincsenek tisztában, fél-államiságuk, csonka-államiságuk, kiszolgáltatott állami létük folytán fokozottan nyúlnak ősiségük bizonygatásának talmi eszközehez, szívesen folymodnak a törzsies, etnocentrikus, bálványimádó, irracionális csoportazonosulás felkeltésére alkalmas technikához. Ez azonban paradoxon. Ugyanis eme ősi minták felélesztését a modern nemzeti állam megtevése érdekében teszik, nem látva be, hogy feloldhatatlan ellentmondásnak válnak áldozataivá. Az a nemzet, melyet „fel akarnak élesíteni”, sohasem létezett, miként sohasem léteztek azok a fantomizált nemzetek sem, amelyekkel szemben a nemzetközi politikai szinten önmaguk azonosságát meg akarják teremteni. A nemzeti előítéletek a politikai előítéletek leginkább paradox változatát képezik, ugyanis politikai színben alapvetően nem politikai, hanem a csoportszerveződés törvényei által meghatározott spontán, archetipikus, távolról sem politikai jellegű megkülönböztető szemvedélyeket, pozitív és negatív túlértékeléseket tartalmaznak.

És most következzen a kisebbség kérdése. Már magából a szóból kitetszik, hogy ellentétpárja, ami által egyáltalán értelmet nyer, a többség. De valóban így van-e? Feltétlenül ez a helyzet, ha egy dimenzióban képzeljük el a kisebbséget, hozzágondolva egy másik csoportot, melynek tagjai számosabbak, többen vannak. Szó sincs persze hamis következtetésről. Ha a nemzet fogalmát vesszük alapul, nyilvánvaló, hogy mindazok, akik e kategória hatálya alá nem soroltatnak (függetlenül attól, hogy milyen okok folytán, s milyen módon), akkor azok kisebbségként jelölhetnek meg, feltéve, ha valóban kevesebben vannak, mint a „nemzeti” fogalmával jellemezhető. A nemzeti kategó-

ria azonban felettebb rugalmas besorolási eszköz. Utaltam már arra, hogy a többség és a kisebbség felfogása ugyanazon fogalom, megnevezés, mely tartalmát illetően ugyancsak eltérő lehet. De a rugalmasság abban is megnyilvánulhat, hogy egy és ugyanazon személy „csúszkálhat”, s az alkalmazott mérési módszertől függően hol kisebbségként, hol többségként jelenhet meg. Ezért felettebb óvatosan kell viszonyulnunk a kisebbséghez mint empirikus jelenséghez. Szerintem a kisebbségi hovatartozás egy-egy nemzeti társadalom mentálhigiénés vagy – emelkedettebben fogalmazva – morális próbája. A kisebbségi hovatartozást nem szabad számokhoz, fölmérésekhez kötni, hanem lehetőségként kell számon tartanunk, melynek választása messzemenően az egyén döntésére kell hogy alapozódjon, de olyan módon, hogy ne érezzen kényszert sem a hovatartozás feladása, sem annak felvállalása tekintetében.

Ha feladnánk a nemzeti kisebbségi hovatartozás mentálhigiénés, morális megközelítését, akkor óhatatlanul belesétálnánk abba a csapdába, hogy a többséget előítéletesen értéknek tekintjük, s eme érték ígézetében a kisebbségtől szabadulni akarunk. A társadalmat homogenizálni kívánjuk, a kisebbségi létet fantomizáljuk, és akarva-akaratlanul gettósítjuk. Ez az utóbbi tendencia teljesen független attól, hogy a kisebbség megmaradni szándékozó tagjáról vagy a többség kisebbségi létet pártoló tagjáról van-e szó. Az eredmény mindkét esetben konfliktusok sora, a mérítség, az arányok keresése, a végelethetetlen viták az elosztható források ide-oda irányításáról. Arról azonban természetesen szó sincs, hogy ne lennének gyakorlati következményei annak, miszerint egy nemzeti társadalomban kisebbségek is léteznek, melyek megkülönböztetésektől mentesen szeretnének hatalomhoz, tudáshoz, igazsághoz, haszonhozjutni, s ennek megfelelően iskolákat, anyanyelvi kommunikációhoz való jogot, tulajdont, gazdasági és politikai autonómiát követelnek. Ezeknek a gyakorlati kérdéseknek azonban a konkrét, mindennapi, közösségi szintű politikai alkufolyamatokban kell rendeződniük. Ez pedig csak akkor várható, ha soha egy pillanatra sem keletkezik az a látszat, hogy többség és kisebbség egymást metafizikusan kizáró lehetőségek. Az előítéletesség rémséges hatásai ismertek: örökös félreértés, agresszív indulatkeltés, gyanakvás, bizalmatlanság, kommunikációképtelenség, gyűlölködés, hátrányos megkülönböztetés az élet szinte minden színterén. De ezek a hatások meghatározódnak a többség-kisebbség kontextusában, mivel bármilyen kisebbséghez tartozni eleve hátrányos. Ennek oka a társadalmi megismerésnek az a sajátossága, melynek folytán a többséghez tartozó eleve feltételezi a kisebbségekről, hogy azok csökkentebb értékűek, nehezebben beilleszkedők, veszteséges interakcióra hajlamosítók. Van tehát egy általánosan megnyilvánuló negatív beállítódás, amely megnehezíti a kisebbséghez tartozók életét, függetlenül attól, hogy a szóban forgó kisebbség nemzeti, etnikai, foglalkozási, egészségügyi, magatartásbeli vagy egyéb jellegű-e.

És itt érkezünk el ahhoz a fontos következtetéshez, hogy a modern társadalmakban valamiképpen mindenki kisebbségi, a kérdés csupán az, hogy milyen dimenzióban szemléljük az egyént. A modern ipari társadalmak és az azokat követő információs társadalmak sajátja az, hogy felszabadítják az emberek meghatározására szolgáló di-

menziók tömegét, következésképpen az azonosságtudatba rendkívül sok, egymás érvényét keresztező kategória épül be. Amennyiben ezek létező csoportosulásokat is jellemeznek, az egyén szabadon mozoghat közöttük, s aki az egyik viszonylatban többségként határozza meg magát a másikkal szemben (mondjuk: egy román egy magyarral szemben Erdélyben), az egy másik viszonylatban átélheti a kisebbségi lét sajátosságát ugyanazon személy vonatkozásában, mivel az ebben a viszonylatban már többségi pozíciót élvez (például egy román homoszexuális egy magyar heteroszexuálissal szemben, ugyancsak Erdélyben). Tudom, messze még az idő itt Közép- és Kelet-Európában, hogy olyan társadalmakban éljünk, melyek teret engednének a többségi és kisebbségi identitások libikókáinak, de a fejlett világban szerzett tapasztalataim arra intenek, hogy a mentális modernizáció e felé halad. Minél gazdagabb azonosulási lehetőségeket kínál majd a társadalom a nem, nemzedéki, társadalmi rétegbeli, regionális, vallási, világnézeti, politikai, nemzeti, etnikai, kulturális és viselkedésbeli identitáskeretek tekintetében, annál inkább várható, hogy gyöngülnek a kizárólagosságra és egydimenziósságra törő identitások, és ennek arányában gyöngül majd a kisebbségi létet spontán fojtogató stigmatizációs balhít.

Most azonban még távol vagyunk ettől a posztmodern állapottól, és az államszocializmus elvetélt, habár némely tekintetben talán nem teljesen hiábavaló modernizációs kísérletének bukását követően újra neki kell rugaszkodnunk a modernitás leckéjének. *Ernest Gellner* tételét szeretném itt megemlíteni, aki szerint a pre-modern állapottól a modern állapotba váltó társadalmak jellemző vonása az, hogy a korábban hermetikusan elszigetelt különböző társadalmi csoportok tagjai – az ipari társadalom által felszabadított individualizációs energiák következtében – szétszóródnak és újfajta csoportosulások jönnek létre, melyekben már nem a veleszületettség, hanem a kivívott teljesítmények a közösségszervező erő, így juthatnak közös nevezőre a politikában, a gazdaságban, a kultúrában és az ideológiában. Az eredeti csoportszegregációs erőnek ezt a meggyengülését és az egyének individuális stratégiák szerint történő szétszórattatását nevezi Gellner entrópiának. Következésképpen, ha valahol azt tapasztaljuk, hogy a modernizáció útjára lépett társadalmakban megmaradnak korábbról örökölt csoportszigetetek, s ezek mint kisebbségek kezdenek létezni a szó politikai, vallási, ideológiai vagy kulturális értelmében, magukra vonva az általános kisebbségellenességet, valamint egyes speciális, csakis rájuk vonatkoztatott előítéleteket, akkor az adott társadalom gyöngye modernizációjáról, deficitese fejlődéséről kell beszélnünk. Mint Gellner írja:

„Nyilvánvaló, hogy valójában határtalanul nagy számú módon osztályozhatók az emberek. A lehetséges osztályozások többsége érdektelen, persze. De néhány ezek közül társadalmilag és politikailag nagyon fontos lehet. Ezek azok, amelyeket entrópia-ellenálló csoportosításoknak nevezünk. Egy csoportosítás akkor entrópia-ellenálló, ha olyan jegyen alapul, melynek jellegzetes megkülönböztető vonása, hogy nem hajlamos egyenlően szétoszlatni a teljes társadalomban, még akkor sem, ha az idő múlása során az ipari társadalom kialakult és megerősödött. Az ilyen entrópiaellenes esetekben azok az egyének, akik a kérdéses jegy mentén csoportosíthatók, a teljes társadalom egyik vagy másik szektorában fognak valószínűleg koncentrálni.” (Gellner, 1983. 64. old.)

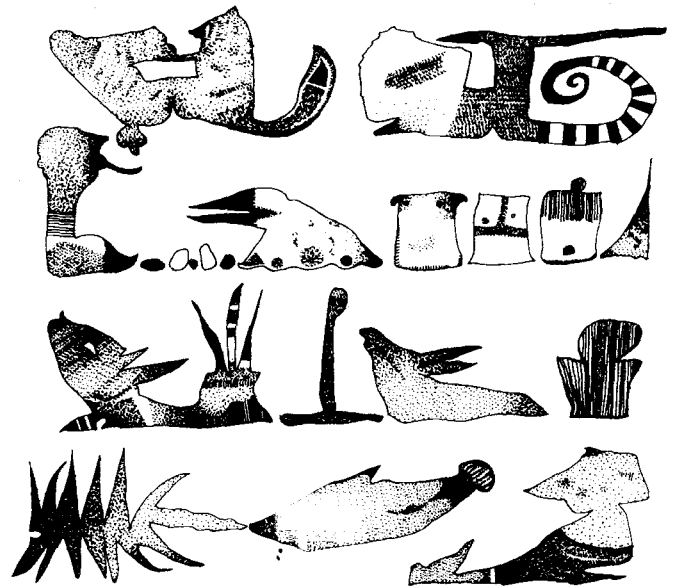
A modern ipari társadalmak a múlthoz képest pazarló bőségben ontják az anyagi javakat, s teszik lehetővé tagjaik számára a fogyasztást, ugyanakkor távol állnak az utópi-kusan megjelenített „jó társadalom” egyenlőségszémnyétől. Durva és kegyetlen társadalmi egyenlőtlenségek táptalaja a modern társadalom is, a különbség az előző helyzethez képest annyi, hogy az egyenlőtlenségek dinamikus szerkezetben jelennek meg, s az egyéni teljesítménynek, tehetségnek, akaratsnak és tudásnak sokkal nagyobb szerepe van az egyenlőtlenségek rendszerének kiépítésében, mint korábban bármikor. Politikai, kulturális és gazdasági értelemben különböztethetjük meg a legfontosabb egyenlőtlenségtípusokat. Kisebbségi probléma akkor keletkezik, ha az entrópiaellenesség tendenciája párosul a politikai, kulturális vagy gazdasági egyenlőtlenség mentén elfoglalt helyzettel. Ebben az esetben az a látszat keletkezik, hogy a kisebbségi csoportot tartozás az az ok, mely az egyenlőtlenség előnyös vagy hátrányos végpontján tömörülő egyéneket helyzetükben meghatározza.

A többségre is érvényes az entrópia elve, de látásmódjukat elhomályosíthatja, ha „felfelé” nézve egy homogénnek tűnő, saját kategóriájuktól eltérő csoportot különböztethetnek meg, miként az is hasonló hatást válthat ki bennük, ha „lefelé” nézve különálló kategória alá sorolt csoportot látnak. E kettős perspektívában önnön homogenitásukat is hajlamosak eltúlozni. E túlzott egyneműség fenyegetettnek tűnik – jóllehet, teljesen eltérő okok folytán – akár „felfelé”, akár „lefelé” pillantanak a többség tagjai. A viszony paradoxona, hogy az érintett kisebbségek nincsenek tisztában a pusztá létezésük által létrehozott társadalmi észlelési torzulással. Az előnyös helyzetűek önmaguknak tulajdonítják előnyeiket, s eleinte képtelenek átlátni, hogy a többség gyanakvása és irigysége mögött kisebbségellenes előítélet működik. Amennyiben ennek az előítéletnek a tudomására jutnak – s ez többnyire igen hamar megtörténik –, akkor valóban létrejöhet körükben egyfajta összetartás, önvédelmi reflex, amelyeket azután az előítéletes többség önnön viszonyulásai igazolásaként üdvözöl. Bűvös kör ez, melyet csak a társadalom dinamizálódása, a mobilitási csatornák kiszélesülése, az entrópiaelv akadálytalan érvényesülése képes megbontani. A hátrányos helyzetűek önészlelésében az elnyomtatás, az önnön aktivitás és teljesítőképesség lebecsülése kerül túlsúlyba. Az ő perspektívájukból az előnyös helyzetű kisebbség és a közepén elhelyezkedő többség egyképpen ellenségesnek tűnik, sőt: sok esetben éppen a hátrányos helyzetű kisebbség mozgósítható az előnyös helyzetű kisebbséggel szemben.

Az előítéletes észlelési sémák jellemzője természetesen az összes viszonyban érvényesül, amennyiben a túláltalánosítás, a hamis oktatás és valószínűsítés, a rosszulindulatú, gyanakvó előfeltevés, a kommunikáció és interakció elhárítása kínai falaként épül be a szóban forgó csoportok közé. Ilyképpen hamisan észlelt szimptomák, hamis diagnózis születik, bármelyik oldalt nézzük is, s a terápia végképp lehetetlenné válik.

Lehetőségét az entrópiaelv térnyerése teremtheti meg, azonban szó sincs automatikus hatásról. Az erre alapozott terápiai eljárások Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban bevált, jól ismert gyakorlat kiindulópontjai. Alkalmazásuk nem ad automatikus biztosítékot az előíté-

letesség újratermelődése ellen, de immunizációs forrásként hozzájárulhatnak olyan közvélemény kialakulásához, mely a maga szelíd módján szankcionálja és társadalomlélektanilag lehetetlenné teszi az előítéletes kockázatmentes megnyilvánulását. Tudomásul kell vennünk, hogy demokrácia nem lehetséges demokraták nélkül, a demokraták pedig nem teremnek a semmiből. Szívós, több nemzedék életét átfogó, gondosan tervezett akciók sorozatára van szükség, mely a szabad vállalkozás, a plurális politikai berendezkedés, valamint az esélyegyenlőség társadalmi bázisán idővel megtermi a modern társadalom emberét, a szabad polgárt: előítéleteivel elbánni tudó, szabadon gondolkodó lényt, racionális cselekvésre alkalmas és hajlamos személyt. Ő sem lesz boldog, őt is sebezni fogja saját esendőségének tudata, neki is szüntelenül keresni kell majd az igazságot. Egy viszont bizonyos: nem végzetserű, hogy zokogó, magyar Messiás legyen belőle, aki ezerszer is meghalhat anélkül, hogy üdvösséget hozna, mert semmit sem tehet, semmit sem tehetett.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Allport, G. W.: *Az előítélet*. Budapest, Gondolat. 1977; Békés Z.–Csepeli Gy.: *The Impact of Class, Ethnicity and Nationality on the Identity of Socially and Economically Disadvantaged Young Hungarians* (In. Glaussen, B.–Fermen, R. (ed.): *Political Socialization in the Context of National Identity and National Minorities*). Előkészületben; Bibó I.: *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után*. In. —: *Válogatott tanulmányok*. Budapest, Magvető. 1986. III. kötet, 620–797. old.; Csepeli Gy.: *Structures and Contents of Hungarian National Identity*. Frankfurt am Main–New York, Péter Lang. 1989; Csepeli Gy.: ... és nem is kell hozzá zsidó. *Az antiszemita társadalomlélektana*. Budapest, Kozmosz. 1990; Garami E.–Szántó J.: *Magyarországi szlovákok*. (Kutatási jelentés.) Budapest, TÁRKI. 1991; Gellner, E.: *Nations and Nationalism*. Oxford, Basil Blackwell. 1983.